

SOME DEFINITIONS IN THE CONTEXT OF THE CONTRIBUTION OF ANİ RUINS TO CULTURAL TOURISM IN KARS

Hasan Ali DİKEN¹

Abstract

Cultural tourism is including that people take to see cultural values, leaving the "sea-sand-sun" trio aside. As a matter of fact, with the urban culture emerged during the 21st century, people have taken a turn towards the rural by getting out of the patterns of typical urban life. This is because, cultural tourism is one of the most important factors in the production of urban images. As is known, a city is generally recalled within the frame of certain images associated with it. Culture tourists also attach necessary value to a city in line with the images. Because of such reasons, cultural tourism appears as one of the most important factors in production of urban images. From this point of view, Archaeological Site of Ani located in Kars can also be described as a "city image". Therefore, it should be noted that Archaeological Site of Ani as a "collection of historic buildings" may make a great contribution to the cultural-oriented tourism potential of Kars. For the purposes of this article, here it is explained how the Archaeological Site of Ani as an urban image can be utilized within the context of cultural tourism activities in Kars.

Keywords:

Cultural Tourism, Ani, Archaeological Site of Ani, Kars, Urban Image.

Article

History:

Received:

30 Oct 2020

Accepted:

15 Dec 2020

ANİ ÖREN YERİ'NİN KARS'TAKİ KÜLTÜR TURİZMİNE KATKILARI BAĞLAMINDA BAZI TESPİTLER

Özet

Kültür turizmi, insanların "deniz-kum-güneş" üçlüsünü bir kenara bırakmak suretiyle, gittikleri yörelere veya bölgelere özgü olan kültürel değerleri görmek amacıyla gerçekleştirdikleri bir turizm şeklidir. Bu turizm şeklindeki temel faktör ise "doğa" olarak ön plana çıkmaktadır. Zira 21. yüzyılda hızla yaygınlaşan kent kültürüyle birlikte, insanoğlu, tipik kent yaşamının kalıplarından sıyrılarak, kırsala doğru bir yönelimin içine girmiştir. Dolayısıyla insanın doğaya olan bu yönelimindeki en temel kaynaklardan biri olarak "kültür turizmi" gösterilmektedir. Nitekim kültür turizmi, kentsel imgelerin üretilmesi noktasındaki en temel faktörler arasında yer almaktadır. Bilindiği üzere, bir kent, genel olarak kendisini çağrıştıran belli başlı imgeler çerçevesinde hatırlanmaktadır. Kültür turistleri de söz konusu kente bu imgeler ekseninde gereken değeri vermektedir. Malum nedenlerden ötürü, kültür turizmi, kent imgelerinin ortaya çıkarılmasındaki en temel dinamiklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Kars'ta bulunan Ani Ören Yeri'nin de bir "kent imgesi" şeklinde tanımlanabileceği aşikârdır. Dolayısıyla Ani Ören Yeri'nin, bir tür "tarihî yapılar topluluğu" olması bağlamında, Kars'ın kültürel temelli turizm potansiyeline büyük bir katkı sağlayabileceğini ifade etmekte fayda vardır. Buraya kadar yapılan açıklamaların akabinde, bu makale doğrultusunda, Ani Ören Yeri'nin; kentsel bir imge olarak Kars'taki kültür turizmi faaliyetlerine yön veren başlıca etkileri açıklanmak suretiyle, bu yöndeki bazı tespitler dile getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar

Kelime:

Kültür Turizmi, Ani, Ani Ören Yeri, Kars, Kent İmgesi.

Makale

Geçmişi:

Alınan tarih:

30 Ekim 2020

Kabul tarihi:

15 Aralık 2020

¹ ORCID: 0000-0001-5948-4255, Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, h.ali.diken@hotmail.com

1. Giriş

Kültür turizmi, insanların; “deniz-kum-güneş” üçlüsünü bir kenara bırakarak, kültürel mirası tanımak ve anlamak amacıyla yaptıkları birtakım seyahatler neticesinde, belirli bir yöreye veya bölgeye özgü olan kültürel değerlere ulaşma çabalarını içeren bir turizm şeklidir. Bu turizm şeklindeki temel faktör ise “doğa” olarak ön plana çıkmaktadır. Doğa kapsamında, turistler, kendi özel ilgi alanlarına hitap eden diyarları tercih etmektedirler. Malum çerçevede, kültür turizminin bir “özel ilgi turizmi” olarak da nitelendirildiğinin altını çizmek gerekmektedir (Köroğlu ve Alper, 2012: 133). Bilindiği üzere, insan, 21. yüzyılda artarak devam eden kentleşme olgusunun da beraberinde, tipik kent yaşamından sıyrılmaya çalışarak, kırsala doğru bir yönelim içerisine girmiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman, insanın doğaya olan özleminin giderek arttığını dile getirmekte yarar vardır. Doğal olanın verdiği haz doğrultusunda, insanlar, gezilerini; salt bir tatil amacı gütmeksizin, çeşitli yörelerin veya bölgelerin ürünlerini ve etkinliklerini (yiyecek-içecek, giyim-kuşam, mimarî, arkeoloji, müze, kutlama, şenlik ve festival gibi) tanımaya yönelik olarak planlayabilmektedir. Bu durum ise “kültür turisti” kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira kültür turistini diğer turistlerden ayıran unsurların başında “merak” gelmektedir. Bu merakın ortaya çıkmasında ise turizmin kültürel boyutunun güçlenmesi etkili olmaktadır (Özdemir, 2012a: 221).

Kültür turistleri, farklı kültürlere özgü olan “yöresel” veya “bölgesel” kapsamlı birtakım değerlere ulaşabilmek adına değişik coğrafyaları keşfetmeye başlamışlardır. Ayrıca bu turistler, söz konusu coğrafyalardaki çeşitli zenginlikleri görme ve tanıma yoluna da gitmişlerdir. Bu durum ise turizmin “bacasız bir sanayi kolu” olduğu fikrinin yaygınlaşması bağlamında önemlidir (Ölçer Özünel, 2011: 255). Malum çerçevede, kültür ekonomisinin temel dinamiklerinden biri olan “kültür turizmi”nin sahip olduğu boyutun ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim kültür turisti, sadık bir turist tipi olmakla birlikte; çeşitli özelliklerini görmeye ve tanımaya gittiği bir yerleşim alanını, belirli aralıklarla “devamlı bir şekilde” ziyaret edebilmektedir. Bu durumun akabinde, kültür turisti, aynı zamanda bir “kültürel deneyim avcısı” olarak; ziyaret ettiği herhangi bir yerin “turizm” eksenli sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına da önemli bir katkı sağlayabilmektedir. Söz konusu eksenle, yörelere veya bölgelere özgü olan birtakım kültürel değerlerin etkin şekillerde tanıtılmaları kültür turizminin yönlendirilmesi noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Zira kültürel unsurların, ekonomi çerçevesinde işlevsel birer hale getirilmeleri veya ekonominin, kültürel bellekteki faktörleri harekete geçirmesi (Öğüt Eker, 2008: 7); kültür turizminin yöresel veya bölgesel bağlamda başlıca amaçları arasında yer almaktadır.

Kültür ile ekonomi ilişkisi, son yılların önemli araştırma sahaları olarak dikkat çekmektedir. Özellikle son çeyrek asırda, kültürün ekonomik boyutu hızlı bir gelişme göstermiştir (Özdemir, 2012a: 219). Bu ekonomik boyut, kültür turizmi gibi sektörlerin gelişmesi ve bu konudaki araştırmaların artması neticesinde rayına oturmaya başlamaktadır. Zira kültür turizmi, ilk kez; Frankfurt Okulu’nun temsilcileri arasında yer alan Alman bilim insanları Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno tarafından, 1947 yılında, Almanya’da ortaya atılan, bu durumun paralelinde hem toplum hem de kültür analizleri bakımından mühim bir kavram haline gelen ve kültürün ekonomik boyutunu göz önüne alan “kültür endüstrisi”² tabirinin önde gelen kollarından biri olarak nitelendirilmektedir (Özdemir, 2012a: 19). Nitekim kültür turizmi, yerele ait olan başlıca değerlerin ekonomik yönlerinin ortaya çıkarılmasını öngören bir kalkınma modelidir. Değerlerin yaratılabilmeleri ve yaşatılabilmeleri için, kültür ile ekonominin birlikteliği gereklidir (Özdemir, 2015: 215-266). Malum birliktelikte, kültürel eksenli olarak gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin etkisi oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Söz konusu durumun akabinde, kültürel objelere katılan “değer” olgusu, kültür turizminin başlıca amaçları arasında bulunmaktadır.

---

² Konuya dair bkz. (Horkheimer ve Adorno, 2014: 16).

Kültüre dair faaliyetler, bugün, özellikle “yöresel ve kentsel kalkınmanın motoru/dinamosu” olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 2012a: 220). Dolayısıyla kültürel amaçlı birtakım seyahatlerin gerçekleştirilmesi, kültür ile turizm arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Turizm, kültür mirasının pazarlanmasında aracılık yapabilen bir endüstridir (Öter, 2010: 177). Bu endüstri sayesinde, yerel olan her şeyin; ulusal ve küresel çaplarda tanıtıldığı görülmektedir. Malum doğrultuda, kültür turizminin; yöresel veya bölgesel eksenlerdeki ürünlerin veya hizmetlerin birer “katma değer”e dönüştürülmelerinde mühim bir rol oynadığını ifade etmekte fayda vardır. Zira kültür turizmi sayesinde, belirli yörelere veya bölgelere özgü olan bazı eserler, birer “kültürel imge” olarak betimlenebilmelerinin akabinde, birer “kentsel imge” olarak da yeniden keşfedilebilmektedirler. Bu durum, kent merkezli kültürel imge yaratımının sağlanmasını hızlandırmaktadır. Söz konusu çerçevede, kentlerin, bünyelerinde yer alan belli başlı imgeler doğrultusunda markalaşmalarının önü açılabilir. Dolayısıyla bir kent, kendisine özgü olan herhangi bir kültürel değerle özdeşleştirilerek kültür turistlerinin ilgi alanına sokulmaktadır. Bu durum ise ilgili kente dair imge yaratımını gerektirmektedir.

Uluslararası imge dünyasında, dahası piyasasında, her millet; kendine özgü değerleriyle, farklılıklarıyla ve özgünlükleriyle yer almaktadır. Aynı durum, bir ülkedeki farklı yöreler için de geçerlidir. Nitekim herhangi bir yöreye bağlı olan bir şehrin, kendi kültürel belleğinden faydalanarak; özgün ve farklı ekonomik imgeler ve değerler ürettiğini dile getirmek lazımdır (Oğuz ve Saltık Özkan, 2004; Özdemir, 2008). Bugün, kitle turizminin verimsizliği anlaşılmıştır. Çünkü kitle turizmi “tektürleştirici” bir seyahat biçimidir. Dolayısıyla da kültür turizmi, genel turizm politikalarının merkezine yerleştirilmiştir (Özdemir, 2012a: 221). Söz konusu durum, kültürün ekonomik boyutunun ortaya çıkarılmasında kültür turizminin katkısının son derecede önemli olduğunun bir göstergesidir. Küresel ölçekte en hızlı büyüyen dinamik sektörlerden biri olan turizm, köklü bir tarihe sahip olan ve kültürel açıdan zenginlik taşıyan birçok yerleşim alanı için “gelir” ve “istihdam” üreten önemli bir ekonomik gelişme aracı olarak kabul edilmektedir (Değerliuyurt vd., 2013: 1045). Dolayısıyla kültürün, bir “gider alanı” olarak değil, önemli ölçüde bir “gelir alanı” olarak görülmesi ve bu kapsamda değerlendirilmesi şarttır.

Dünya kültür turizmi açısından bakıldığında, gelişmiş ülkeler; kültürel faaliyetlere bir “gelir alanı” olarak bakmaktadır. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde ise kültürel faaliyetler, genellikle bir “gider alanı” olarak görülmektedir. Ancak son dönemde, gelişmişliğin temel kaynaklarından biri olarak; “kültür-ekonomi” iş birliğine vurgu yapan “kültür ekonomisi” gösterilmektedir (Özdemir, 2012a: 139). Bunun paralelinde, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’deki kültürel etkinlikler, kültür ekonomisi yaklaşımları göz ardı edilerek; uzunca bir süre bir gider alanı olarak kabul edilmiştir. Bu durum, İstanbul’un geçmiş birkaç yıl içindeki yıllık turizm potansiyelinin, gelişmiş ülke şehirlerine oranla daha düşük seviyelerde seyretmesiyle açıklanabilir. Dile getirilen kapsamda, Türkiye’nin, kültür turizmini verimli kılabilen tarihî eserlere sahip olmakla birlikte, kültür turistlerinin cazibe merkezi olması bağlamında yeteri kadar bir yol kat edemediğini belirtmekte fayda vardır. Bu durum ise Türkiye’deki kültürel faaliyetlerin genellikle bir gider alanı olarak kabul edilmeleriyle doğru orantılıdır. Oysa kültürel faaliyetler, “değer” olgusunun yerleştirilmesine paralel olarak, bir ülke için önemli bir gelir kaynağı sağlayabilirler. Bu kaynağın sağlanmasında, kültürün ekonomik gelir boyutu düşünülerek yapılabilecek birtakım çalışmaların devreye sokulması gerekmektedir. Söz gelimi, bir kente özgü olan yerel imgelerin kültür turizmi bağlamında değerlendirilebilmeleri, bu konuda yapılabilecek olan altyapı çalışmalarına bağlıdır.

İfade edilen eksende, gerekli altyapının sağlanmasına paralel olarak yapılacak olan envanter çalışmaları, kentlerin kültürel kimliklerinin ortaya çıkarılması bağlamında önemli bir yere sahiptir. Zira toplumlar, sahip oldukları kimlikleri ve değerleri kültürel miras aracılığıyla yaşamakta ve yaşatmaktadır. Bu noktada, işin içine kültürel bellek girmektedir. Nitekim kültürel bellek, gündelik olmayan olayları ve durumları hatırlatma organıdır. Yine kültürel bellek, geçmişin belli başlı noktalarına odaklanmak suretiyle; bir topluma; sahip olduğu tarihini

hatırlatmaktadır. Bu şekilde, milletler; kökenlerine ait olan birtakım hatırlatma figürlerini belleklerinde canlandırıp, kendi kimliklerinden emin olmaktadırlar (Assmann, 2001: 55-61). Belirtilen çerçevede, kültür turizminin, kültürel belleği her zaman için ayakta tutan bir etken olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Çünkü bu kapsamdaki faaliyetler; sosyal, kültürel, tarihî, dinî, edebî, siyasî ve benzeri faktörlerin işlevsel bir çatı altında değerlendirilmelerini gündeme getirmektedir.

Kültürel belleğin ortaya çıkarılması bağlamında, kültürel tabiat alanları, kentlerin yerli ve yabancı turistlerce ziyaret edilmelerini sağlayan önemli kültürel planlama ve tasarım alanları olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada, Türkiye ölçekli olmak üzere; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yapacağı çalışmalar çok önemlidir. Nitekim 3-4-5 Mart 2017 tarihlerinde, İstanbul'da düzenlenen III. Millî Kültür Şûrası'nda ele alınan "Kültür Politikaları Komisyon Raporu"nun 4. maddesi "Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Kültür Turizmini Etkin Olarak Yönetecek Bir Doğrultuda Yeniden Yapılandırması" şeklinde belirlenmiştir (Çağırın, 2017: 3). Bu maddeden hareketle; Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde kültür turizmine dönük bir politikanın henüz "planlanma aşamasında" olduğu anlaşılmaktadır. İfade edilen durum, Türkiye'nin kültür turizmi temelindeki politikalarının belirlenmesi noktasında önemli bir gelişmeye işaret etmekle birlikte, bu konuda biraz geç kalındığını da ortaya koymaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hareketle, bu çalışmada, Ani Ören Yeri; "kültür turizmi kapsamındaki yeri ve önemi", "konumu ve tarihçesi", "bugünkü durumu" ve "Kars'taki kültürel temelli turizm potansiyeline olan etkisi" olarak belirlenen konu başlıkları çerçevesinde irdelenmeye çalışılacaktır. Dile getirilen başlıkların ışığında, Ani Ören Yeri'nin Kars'taki kültür turizmi faaliyetleri kapsamındaki etkileri işlevsel bir temelde açıklanacaktır. Dolayısıyla da bu kültürel tabiat alanının tarihsel bağlamdaki rolü ortaya konulmak suretiyle; Kars'ın bugünkü turizm potansiyeline sağlayabileceği katkılar; sosyal, kültürel, siyasî, edebî ve benzeri tespitler göz önüne alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, kültür turizmi faaliyetlerinin kültürel tabiat alanlarını ilgilendiren yönleri "Ani Ören Yeri" özelinde belirlenecektir. Malum durumun bir devamı olarak, Ani Ören Yeri'nin Kars'taki kültürel temelli turizm potansiyeli hususundaki işlevleri, birtakım halkbilimsel (folklorik) veriler de işin içine katılarak ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. Ani Ören Yeri'nin Kültür Turizmi Kapsamındaki Yeri ve Önemi

Ani Ören Yeri, tarihsel açıdan bakıldığı zaman, İpek Yolu'nun Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş güzergâhındaki ilk konaklama merkezidir. Dolayısıyla Ani Ören Yeri'nin, Kars'taki kültür turizmi faaliyetlerine etkisi bağlamında ele alınması gereken önemli bir kültürel tabiat alanı olduğunu dile getirmekte yarar vardır. Nitekim Ani Ören Yeri'ni, Kars'ta cereyan eden "tarihî" ve "kültürel" maksatlı gezi faaliyetlerinin en önde gelen unsurlarından biri olarak kabul etmek mümkündür. Ani Ören Yeri, somut bir kültür varlığı (Oğuz, 2009: 11) olarak, Kars'la özdeşleşmeye başlayan kültürel tabiat alanlarının en önde gelenleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bir tür "tarihî yapılar topluluğu" olarak da tanımlanabilecek Ani Ören Yeri'ni, kültür turizmi faaliyetleri kapsamında ele alıp değerlendirmek gereklidir.

İçerisinde pek çok antik kalıntının yer aldığı Ani Ören Yeri'ne karşı turistlerin beslediği ilgi günden güne artmaktadır. Antik kalıntılar ve ören yerleri, turizm kapsamındaki eskimeyen çekiciliklerin başında gelmektedir (Özdemir, 2012a: 225). Bu doğrultuda, Ani Ören Yeri de Kars ölçeğinde uygulanan kültür turizmi faaliyetlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Zira bugün; "Ani", "Ani Antik Kenti", "Ani Arkeolojik Alanı", "Ani Tarihî Kenti" ve "Ani Harabeleri" gibi çeşitli adlarla anılan Ani Ören Yeri'nin, Anadolu'daki en eski yerleşim birimlerinden biri olması bağlamında, pek çok kültüre ve medeniyete ev sahipliği yaptığını dile getirmekte fayda vardır. Bu açıdan bakıldığında, bu tarihî ve kültürel tabiat alanının, Kars'taki kültürel boyutlu turizm etkinliklerinin önemli bir parçası olduğunu vurgulamak lazımdır. Belirtilen ekseninde, Ani'nin, tarihî ve kültürel turlara dönük bir çerçevede ele alınması

gerekmektedir. Bu noktada, Ani ile ilgili olarak turizme dönük çeşitli katalog çalışmalarının yapıldığını ifade etmek gerekir. Ancak malum çalışmalar, yereldeki turizm politikaları temelinde işlevsel bir hale getirilmelidir. Dolayısıyla da bu hususla ilgili olan turist rehberlerine ulaştırılmalıdır.

Turizm, dinamik bir kavramdır. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi hususunda mühim bir yere sahiptir. Söz konusu durumun akabinde, turizm; sürekli olarak yenilenen ve kendisini geliştiren bir olgudur (Özlü ve Kaleli, 2019: 216). Bu bağlamda, kültürel tabiat alanlarıyla ilgili olarak turizmin istekleri doğrultusunda gerekli çalışmalar yapıldığı takdirde, kültür turistlerinin veya kültürel deneyim avcılarının ilgilerini belirli bir yere çekmek mümkündür. Aynı durumun Ani Ören Yeri için de geçerli olduğunu hatırlatmak lazımdır. Zira bu antik kalıntılar topluluğuna ilişkin olarak yapılacak tanıtımların; özelde Kars'taki, genelde ise Türkiye'deki kültürel eksenli turizm potansiyeline önemli katkılar sunabileceği açıktır. Nitekim Kafkasya ve Anadolu arasında bir "geçiş bölgesi" olan Kars'ın özelinde olmak suretiyle, Türk ve Türkiye tarihinin öne çıkmasında Ani Ören Yeri mühim bir yer işgal etmektedir. Malum doğrultuda, Ani'nin, Büyük Selçuklu Devleti temelinde Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin başlangıç noktalarından biri olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

3. Ani Ören Yeri'nin Konumu ve Tarihi

Ani Ören Yeri, Kars il merkezine yaklaşık olarak 45 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Bunun akabinde, Kars'ın doğu ucunda kalan söz konusu antik kent; "Ocaklı" adı verilen köyün yanında yer almakla beraber, Türkiye-Ermenistan sınırını çizen Arpaçay nehrine paralel bir konum içerisinde bulunmaktadır. Elde edilen birtakım arkeolojik buluntular doğrultusunda, bu havalideki ilk yerleşimin; "Paleolitik Çağ" (Eski Taş Çağı) ve "Mezolitik Çağ" (Orta Taş Çağı) olarak nitelendirilen dönemlere kadar götürüldüğüne ilişkin bazı veriler de mevcuttur (Kırzioğlu, 1953: 18-19). Nitekim Ani Ören Yeri, daha önce de belirtildiği üzere, Anadolu coğrafyasındaki en eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ören yerinin ilk yerleşim alanı, bugün "Bostanlar Deresi" olarak adlandırılan vadideki volkanik oluşumlu mağaralardır. Bu durumun yanı sıra, Ani Ören Yeri'nin, adını eski Yunan ve Roma mitolojisindeki tanrıların birinden aldığına dair birtakım tespitler de bahse konudur (Grimal, 2012: 64).

Tarihsel arka planda, Ani ve çevresinde hüküm süren birçok kültür ve uygarlık söz konusu olmuştur. Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler ve Karsaklar; söz konusu medeniyetlerden yalnızca birkaçı olarak göze çarpmaktadır (Buhurcu ve Baranseli, 1967: 109-110). Ani şehrinin oluşmasında bilhassa Karsakların rolü büyüktür. Zira Karsaklar, bugünkü Kars iline adını veren bir Türk topluluğu olmalarının akabinde, Milat'tan önceki 150 yıllık bir periyot dâhilinde Kafkas Dağları'nın kuzeyinden gelip bu havalide yerleşen eski bir Oğuz Türk grubu olarak da bilinmektedir (Kırzioğlu, 1953: 135). Bu bağlamda, Kafkasya ile Anadolu arasında bir geçiş bölgesi olan Kars'ın Ani özelinde tarihî bir öneme sahip olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Zira Kars; bir sınır memleketi olmasının paralelinde, Ani Antik Kenti kapsamında Türk ve Türkiye tarihi için mühim bir coğrafi ve stratejik konuma sahiptir.

Karsak Türkleri³, Ani'nin bir "kale kenti" olarak kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Tarihsel süreç açısından bakıldığında, Kafkas Dağları'nın kuzeyinden gelerek Kars'a yerleşen ve Milat'tan sonraki 4. yüzyıla kadar bu havalide hüküm süren Karsaklar; Ani Ören Yeri'nde bulunan iç kaleyi inşa etmişlerdir.⁴ Bununla birlikte, daha sonraki süreçler açısından bakıldığında zaman, yöredeki Türk varlığının yanında; farklı kavimlerin de

³ Kimi kaynaklarda; Karsak Türkleri'nin adı "Arsak" olarak geçmektedir. Ayrıca söz konusu kaynaklarda; Arsakların kurdukları devletin adının "Arsaklı" olduğu belirtilmektedir. Bütün bu bilgilerin yanı sıra, yine bu kaynaklarda; Karsaklar "Eski Oğuz Türkleri" olarak nitelendirilmektedir. Bunun akabinde, Arsaklı devletinin "Eski Oğuzlar" tarafından kurulduğu ifade edilmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. (Kırzioğlu, 1953: Önsöz – XVI).

⁴ Bkz. <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/muze/305> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2017).

varlıkları dikkat çekmiştir. Nitekim Karsaklardan Selçuklulara kadar olan bir zaman diliminde farklı devletler tarafından fethedilen Ani, Sasani ve Bizans gibi önemli imparatorluklara da ev sahipliği yapmıştır (Buhurcu ve Baranseli, 1967). İfade edilen doğrultuda, Ani Ören Yeri'nin, aslı unsur Türkler olmak kaydıyla; pek çok kültüre ve medeniyete sahne olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı, Ani Ören Yeri'nde farklı uygarlıklara dair tarihî yapıların iç içe bulunduğunu dile getirmekte yarar vardır. Belirtilen kapsamda, Ani Ören Yeri'ni bir tür "açık hava müzesi" olarak nitelendirmek de mümkündür. Zira Ani; her fetih döneminde, burayı zapt eden hanedanlıklar tarafından yenilenmiş ve çoğunlukla "askeri" amaçlı bir üs olarak kullanılmıştır. Bu durum, Ani çevresinde inşa edilen surlardan net bir biçimde anlaşılabilir. Nitekim eski dönemlerdeki şehirlerin çevrelerinde yer alan surlar, buraların askerî bakımdan güvenlik altına alınmasının bir sonucu olarak yapılmıştır. Dolayısıyla aynı durumun Ani Ören Yeri için de geçerli olduğunu ifade etmek lazımdır. Ayrıca M.S. 5. yüzyıl itibarıyla, Ani'nin bir "kale kenti" olduğu da bilinmektedir (Boy, 2019: 1304).

Ani Antik Kenti içerisinde pek çok kavme ait olan tarihî yapıların yan yana bulunduğunu dile getirmekte fayda vardır. Özellikle Bizans İmparatorluğu döneminde, Hristiyanlık dininin de etkisiyle, Ani'de pek çok kilise ve manastır inşa edilmiştir. Bu durumu takiben, 1064 yılından itibaren, bir Türk hanedanlığı olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun hakimiyet altına giren Ani, Selçuklu Türk Sultanı Alparslan'ın yönlendirmesiyle birlikte, yeniden bir inşa sürecine sokulmuştur (Eşitti, 2017: 131). Bu inşa sürecinde ise Müslümanlık dininin etkisi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Ani'de, Selçuklu dönemi boyunca birçok caminin yapımına girilmiştir. Bunun yanı sıra, Ani'de Selçuklulara ait bir kervansarayın (Selçuklu Kervansarayı) varlığını da ifade etmekte yarar vardır. Ani, Selçuklu hanedanlığından sonra; Harzemşah (Harezşah), İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevî ve Osmanlı hanedanlıklarına da ev sahipliği yapmıştır (Buhurcu ve Baranseli, 1967: 111). Moğol istilası haricinde, Türklerin; bölgenin mimarî açıdan yenilenmesinde önemli roller oynadıklarını dile getirmekte fayda vardır.

Konumu itibarıyla eski İpek Yolu geçişinde bulunan Ani şehri, tarihsel süreç içerisinde askerî bir üs olarak kullanılmasının yanı sıra, ticarî yönden de önemli bir merkez konumunda yer almıştır. Nitekim Ani'ye hakim olan devletler, tarihî İpek Yolu vasıtasıyla zenginleşmişlerdir. Zira Ani, yerleşim döneminde İpek Yolu'nu kullanan kervanlar tarafından adeta bir "konaklama yeri" olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Ani şehri, tarihî ekseninde bir "ticaret merkezi" olarak da ünlenmiştir (Solmaz, 2006: 134). Bundan dolayı, Ani, büyük ekonomik gelirlerin elde edildiği bir yer olarak dikkat çekmiştir. Tarihsel arka planda, uğradığı savaşlar nedeniyle ağır bir tahribata maruz kalan Ani şehri, çevresinde cereyan eden büyük ve şiddetli depremlerin de etkisiyle zaman içinde bir terk edilme sürecine girmiştir. Ani Ören Yeri'ne; "Ani Antik Kenti", "Ani Arkeolojik Alanı" veya "Ani Tarihî Kenti" gibi tanımlamalarda bulunulmasının yanı sıra; "Ani Harabeleri" adının verilmiş olması, buranın savaşlarla tahribata uğratılması ve depremlerle hasar görmesi nedenleriyle doğru orantılıdır. Nitekim Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (2013: 1145), Evliya Çelebi'nin; 1647 yılında, Kağızman yöresinden Erivan yöresine doğru giderken gördüğü Ani için "harap küçük bir kale" tabirini kullandığını da belirtmek gerekmektedir.

4. Ani Ören Yeri'nin Bugünkü Durumu

Ani Ören Yeri, bugün itibarıyla devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olan "Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü"nce, 2008 yılından bu yana kadar Ani'de yürütülen birtakım planlama çalışmaları mevcuttur. Temeli 1990'lı yıllarda atılan bu çalışmalara, restorasyon ilke ve kuralları doğrultusunda devam edilmektedir.⁵ Bugün, devlet eliyle koruma altına alınmış olan Ani Ören Yeri, 2012 yılından itibaren United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

---

⁵ Bu konuda bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,108560/aninin-hedefi-unesco-dunya-miras-listesi.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).

(UNESCO)⁶, Türkçe karşılığıyla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün "Dünya Mirası Geçici Listesi"ne alınmıştır. İfade edilen durumun bir devamı olarak, Ani Ören Yeri, 2016 yılının Temmuz ayında "Ani Arkeolojik Alanı" adıyla UNESCO tarafından "Dünya Kültür Mirası Daimî Listesi"ne dâhil edilmiştir.⁷ Söz konusu gelişme; yerli turistlerin yanında, dünyanın çeşitli yerlerinden Kars'ı ziyarete gelen yabancı turistlerin de ilgisinin çekilmesinde etkili olmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun girişimleri doğrultusunda dünyaya tanıtılan Ani Ören Yeri, Kars'taki kültür turizmi kapsamında cereyan eden kültürel ekonomik kalkınmanın temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Bunun bir sonucu olarak, hemen hemen her mevsimde yerli-yabancı pek çok turisti etki alanına çeken bu eski yerleşim yeri, Kars'taki kültür turizmi potansiyelinin önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Zira tarih boyunca çeşitli kavimlere ev sahipliği yapmış olan Ani Ören Yeri, farklılığıyla ve özgünlüğüyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Ani, Kars'ın ortak kültürel belleği olarak da bilinmektedir. Ortak bellek ise paylaşılan deneyim, toplumsal kimlik veya tarihsel süreklilik gibi çabaların çıktıkları olarak kabul edilmektedir (Oğuz, 2007: 5-8). Dile getirilen doğrultuda, Ani Ören Yeri'nin, gerek tarihsel ve gerekse de kültürel açıdan Kars'taki turizm faaliyetlerini etkileyen mühim bir unsur olduğunu vurgulamak gerekir. Ancak devlet tarafından koruma altına alınmış olması, Ani Ören Yeri'ne kültür turizmi bağlamında tamamen değer katıldığı anlamına gelmemektedir. Zira tarihsel bir yapıyı koruma altına almış olmak, bu tarihsel yapıya ait turizm işlevlerinin geliştirilmesi bakımından tek başına yeterli değildir. Bu kapsamda, Ani'nin turizm yönlü çekiciliğini artırmak maksadıyla "Kars Koruma Kurulu" tarafından 2015 yılında "Çevre Düzenleme Projesi" onaylanmıştır (Eşitti, 2017: 133). Ancak yapılan gözlemlere binaen, bu projenin yeteri kadar hayata geçirilemediği görülmüştür. İfade edilen bağlamda, tarihî yapıların; bilinçli olarak, bilimsel temellerle ve yaklaşımlarla planlanan ve hayata geçirilen kültür turizmi politikalarının uygulama sahasına girmediğinden sonra, yalnızca klâsik bir müze olmaktan öteye gidemeyecekleri malumdur. Aynı durumun Ani Ören Yeri için de geçerli olduğunun altını çizmek lazımdır.

Ani Ören Yeri, bugün, tarihe tanıklık eden eserlerin korunduğu bir kültürel tabiat alanı olarak; geçmişten bugüne, bugünden geleceğe uzanan bir köprü konumundadır. Zira pek çok hanedanlığa ev sahipliği yapması bağlamında, Ani Ören Yeri, insanlığın ortak kültür mirasına sağladığı katkı neticesinde, kültür turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ani, söz konusu nitelikleri doğrultusunda; bir "müze-şehir ören"i olarak da tanımlanmıştır (Buhurcu ve Baranseli, 1867: 174). Bu kapsamda, Ani'nin; doğru yöntemler kullanıldığı takdirde yöresel ve bölgesel kalkınmaya daha fazla katkı sunabileceğini dile getirmekte yarar vardır. Malum çerçevede, Ani Ören Yeri'nin Kars'taki kültürel imgelerden biri olma özelliği de ortaya çıkarılabilecektir. Nitekim kültür bilimi temelinde gelişen "imge araştırmaları"nın çok yönlü etkileri ve işlevleri yeni yeni çözümlenmeye ve belirlenmeye başlamıştır (Özdemir, 2012a: 109). Özellikle son birkaç yıl içinde, Ani'nin de kültürel bir imge olması yönünde birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Zira Ani'de bazı restorasyon çalışmalarına girişilmiştir. Örneğin; ören yeri sınırları içerisinde yer alan ve 1954 yılında, üzerine yıldırım isabet etmesi sonucu ikiye ayrılan Manuel Surp Pırğıç (Prkich) Kilisesi'nin konservasyon çalışmaları 2013 yılının ortalarında başlatılarak, 2014 yılının sonlarında bitirilmiştir⁸. Malum kilisenin önemli ölçüde onarıldığı görülmüştür. Ayrıca kilisenin çevresi demir tellerle de çevrilmiştir. Ani Ören Yeri'nde ayakta kalan 21 eserden biri olan bu kilisenin restorasyon çalışmalarının Dünya Anıtlar Fonu (World Monuments Fund) ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından müşterek bir şekilde desteklenmesi, Ani Ören Yeri'nin Kars'taki kültür turizmi potansiyeline sağlayabileceği katkılar açısından umut vericidir. Ancak bu tür çalışmaların, Ani Ören Yeri'ndeki pek çok tarihî

⁶ Konuya dair bkz. <http://whc.unesco.org/en/list/1518> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).

⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. <http://basin.kulturuzturizm.gov.tr/TR,162583/ani-arkeolojik-alani-unesco-dunya-kultur-mirasi-listesi.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).

⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,104565/kars-ani-oren-yeri.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).

esere dönük olarak uygulanmasının gerekli olduğunu vurgulamak lazımdır. Örneğin, “Anadolu’daki ilk cami” olarak tanımlanan Ebu’l Menûçeh Camii’nin de, aynı şekilde; restorasyon faaliyetleri kapsamında elden geçirilmesi gerekmektedir.

Ani Ören Yeri sınırları içindeki konumları itibarıyla, eski İpek Yolu üzerinde bulunan bir alanın içerisinde kurulmuş olan pazar yerlerinin de şiddetle onarılmaya ihtiyacı vardır. Bu pazar yerleri, daha önce de belirtildiği gibi; tarihsel süreç içerisinde sıkça askerî bir üs olarak kullanılan Ani şehrindeki “gıda”, “silah” ve “giyim-kuşam” gibi temel ihtiyaçların karşılandığı yerler olmaları bakımından, üzerinde durulması gereken unsurlar olarak dikkat çekmektedirler. Söz konusu alanlar, özellikle müzecilik kapsamında değerlendirilebilecek olan mekânlar arasında yer almaktadır. Nitekim yapılacak olan başlıca envanter çalışmaları doğrultusunda ortaya konulacak olan kültürel unsurlar, bu yerlerde sergilenebilecektir. Bu bağlamda, bir kent kültürü müzesinin kurulması da sağlanabilecektir. Söz konusu kapsamda, kent kültürü müzelerinin, yerel sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan temel kurumlardan biri olarak değerlendirilebileceğini belirtmek lazımdır (Özdemir, 2018: 17). Dolayısıyla bu yerlerin onarılması noktasında ortaya konulabilecek olan örnek birtakım çalışmalar, Ani Ören Yeri’nin; yaşayan bir müze olması bağlamında özgünlüğünün ve farklılığının korunması bakımından nitelikli çalışmalar arasında yer alacaktır. Nitekim söz konusu çalışmaların beraberinde, Kars yöresine akın eden kültür turisti sayısı, gözle görülür bir oranda artış gösterebilecektir. Bu durum; tarihsel, kültürel ve doğal güzellikleri bakımından zengin bir hazineye sahip olan Kars’ın ekonomik açıdan kalkınmasının da önünü açabilecektir. İfade edilen temelde, Ani, Kars’ın kent imgesi olarak yeniden bir anlam kazanabilecektir. Dolayısıyla kültür ve ekonomi iş birliğiyle ortaya çıkacak olan “kent merkezli yaratıcılık” (Özdemir, 2020: 3), Ani özelinde olmak suretiyle Kars için de uygulanabilecektir.

5. Ani Ören Yeri’nin Kars’taki Kültürel Temelli Turizm Potansiyeline Katkıları Bağlamındaki Bazı Tespitler

Ani Ören Yeri’nin, sahip olduğu tarihî, kültürel ve doğal dokuya uygun bir mahiyette yapılacak olan restorasyon çalışmaları, Kars kent kimliğinin ve imgesinin oluşturulması açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, Ani özelinde yeniden üretilebilecek olan bir kent imgesinin Kars ile bütünleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim Ani’nin, sahip olduğu özgün yapısının paralelinde, yerelin ulusala ve küresele taşınmasındaki en önemli unsurlardan biri olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Bu durum; Kars’ın, gerek Türkiye ve gerekse de dünya ölçeklerinde Ani Ören Yeri ile tanınmasının önünü açabilecektir. Buradaki amaç; Ani Ören Yeri ile Kars ilini özdeşleştirmektir. Söz konusu ekseninde, kültür turizmi bağlamındaki yaratıcılık faaliyetlerine de imkân tanınabilecektir. Nitekim kültür turizmi, bir yaratıcılık alanı ve ekonomisidir (Özdemir, 2012a: 234). Bu turizm şekli sayesinde, Kars’ın da ulusal ve küresel ölçekte, Ani imgesi doğrultusunda daha fazla tanıtılma şansının olduğunu ifade etmek mümkündür. Söz konusu durum, ayrıca, Türkiye’nin de Kars özelinde daha fazla tanınmasına önemli bir zemin hazırlayabilecektir. Her millet; uluslararası imge dünyasında ve piyasasında, kendisine özgü değerleriyle, farklılıklarıyla ve özgünlükleriyle yer almaktadır (Özdemir, 2012a: 109). Bu kapsamda, her bireyin ve her toplumun, kendi kültürel mekânını yarattığı, bu mekanda kültürlendiği ve kimlik kazandığı aşikârdır. Bu çerçevede, Ani Ören Yeri’nin; kültürel bir mekân olarak yeniden ele alınması ve yeniden tasarlanması, tarihî arka planında Kars’la özdeşleştirilmesi bakımından önemlidir. Zira Ani Ören Yeri, bir Kars kent imgesi olarak yeniden üretildiği takdirde, bu kültürel tabiat alanının Kars’taki kültür temelli ekonomik kalkınmaya verebileceği katkının önemli boyutlara taşınması kuvvetle muhtemeldir.

Ani Ören Yeri; kültür turizminin sosyal ve ekonomik boyutları kapsamında düşünüldüğü zaman, hemen yanı başındaki “Ocaklı” köyü ahalisi için bir “gelir kapısı” mahiyetindedir. Bu doğrultuda, 2012 yılı itibarıyla; Kültür ve Turizm Kars İl Müdürlüğü tarafından açılışı yapılan “Anı Cafe ve Restaurant” adlı bir sosyal tesis; işletme işi aynı köyden bir aileye mensup kişilere

verilmiş olmakla birlikte, söz konusu köyde oturan pek çok kişinin çalıştığı ve ekonomik açıdan gelir elde ettiği bir mekân halini almıştır. Bu durum; III. Millî Kültür Şûrası'nda ele alınan "Kültür Varlıkları, Müzeler ve Arkeoloji Komisyon Raporu"nun 25. maddesinde "müze ve ören yerlerine ilişkin olarak, sürdürülebilirlik esaslı bir kültür politikası çerçevesinde ve yöre halkının katılımını gözetilen bir alan yönetimi yaklaşımının benimsenmesi" ilkesine uygun bir içeriğe sahiptir (Erdal, 2017: 36). Malum gelişme, Ani Ören Yeri'ne sosyal ve iktisadî işlevlerin kazandırılması bağlamında önemlidir. Ani'nin bir Kars kent imgesi olarak tanıtılmasını takiben, bölgeye çekilebilecek olan yoğun turist potansiyeliyle birlikte, bu tesisleşme işi daha da ileri boyutlara taşınabilecektir. Dolayısıyla bir aileye mahsus olmak suretiyle başlatılan bu süreç; Ocaklı köyünün geneline yayılarak, söz konusu köyün ekonomik çerçevedeki kalkınmasını tetikleyici bir rol üstlenebilecektir. Nitekim son dönemlerde bazı özel teşebbüs sahiplerinin Ani Ören Yeri çevresinde yeni yemek işletmeleri kurmak istemeleri, buranın kültürel esaslı turizm potansiyelinin kaydettiği aşamanın ortaya konulması bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu bölgede kurulacak olan yeni restoran işletmeleri sahiplerinin; yapacakları yemek sunumlarında, özellikle Kars'ın yerel kültürüne ve kimliğine ait yeme-içme ürünlerine yer vermeleri, yöreye; geleneksel mutfak kültürü ve kimliği açısından da büyük bir yarar sağlayabilecektir. Bilindiği gibi, kültürel farklılıklar yaratan yeme-içme faktörünün toplumsal kimliğe bağlı parçalardan biri olduğu dile getirilmektedir (Beşirli, 2010: 159).

Ani Ören Yeri'nin tarihî dokusuna uygun şekillerde tasarlanacak olan restoran tipi işletmelerin, Kars'a özgü yeme-içme kültürünü hem yerelde hem ulusalda hem de küreselde tanıtımları, Kars'ın geleneksel mutfak kültürünün ve kimliğinin ortaya konulması bakımından önemlidir. Zira bölgeye akın edecek olan pek çok yerli ve yabancı turist, tarihî dokusunu görmeye geldikleri Ani Ören Yeri vasıtasıyla, Kars'ın yerel yemeklerini de tanıyabilecek ve "doğal" olanı yerinde deneyimleyebilecektir. Bu durum, "deneyim ekonomisi"ni de ön plana çıkarmakla beraber; Ani Ören Yeri'nin, sunulan yöresel ürünler doğrultusundaki yerini ve önemini artırabilecektir. Nitekim bir destinasyonun değeri, destinasyon tarafından sunulan ve turistler tarafından algılanan deneyimin niteliği ve kapsamı tarafından belirlenmektedir (Çulha, 2020: 496). Kısacası Ani'yi ziyaret edecek olan kültür turistleri, birer kültürel deneyim avcısı olarak; "doğal" olanın verdiği hazla beraber, Kars'ın geleneksel mutfak kültürünü yerinden görme ve deneyimleme fırsatını yakalamak suretiyle; Ani'nin, yurt içinde ve yurt dışında aktif olarak tanıtılmasını sağlayabileceklerdir. Bu durumun bir devamı olarak, Kars'taki geleneksel mutfak kültürü kapsamında tüketilen yerel içerikli yeme-içme unsurlarının tanıtım işlevleri de Ani'de kurulması muhtemel restoranlar aracılığıyla sağlanabilecektir. Ani Ören Yeri'nin, bilhassa içerik endüstrileri bakımından Kars'ın kültür turizmüne sağlayacağı katkı büyüktür. Bu bağlamda, iyi bir tanıtımla birlikte, birtakım film şirketlerinin dikkatlerini Ani'ye kanalize etmek mümkündür. Söz konusu durum, Ani Ören Yeri'nin, salt bir gezi mekânı olma anlayışından çıkarılmasına olanak sağlayabilir. Nitekim Ani'yi ziyaret edecek olan kültür turistleri, burada çekilen bir müzik klübünü bile dikkate alarak, sırf bu yüzden de olsa, bölgeyi merak edip; bir Ani gezisi düzenleyebileceklerdir. Bu durumu, Kars'taki kültür turizmüne bir içerik kazandırılması kapsamında değerlendirmek mümkündür. Zira içeriksiz bir kültür turizminin, verimsiz ve etkisi sınırlı bir sektör olacağı aşikârdır (Özdemir, 2012a: 231).

İçerik endüstrisi bağlamında, son dönemler itibarıyla, Kars'ta çekilen müzik kliplerinin, televizyon dizilerinin ve sinema filmlerinin; yöredeki tarihsel, sosyal ve kültürel unsurların tanıtımı açısından etkili olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Bu tür etkinlikler, Ani'nin daha geniş bir çerçevede tanıtımı için de işlevsel temellerde ele alınmalıdır. Daha önce de dile getirildiği gibi, yapılacak olan yeni restorasyon çalışmalarının akabinde, tarihî ve doğal dokusu ön plana çıkarılacak olan bir Ani Antik Kenti'nin; birçok müzik klübüne, televizyon dizisine ve sinema filmine ev sahipliği yapabileceğini belirtmekte yarar vardır. Bu sayede, Kars'ın kültürel eksenli turizm potansiyeli daha da artırılabilir. Dolayısıyla Ani Ören Yeri, daha fazla kültür turistine ev sahipliği yapabilecektir. Zira sinema ve multimedya alanındaki içeriklerin önemli bir bölümü kültürel bellek yoluyla üretilmektedir (Özdemir, 2009a: 80). Malum

çerçevede, Ani Ören Yeri'nin de kültürel bellek unsurları ortaya çıkarılmak suretiyle bir Kars kent imgesi olarak tanıtılması; özelde Kars'ın, genelde ise Türkiye'nin yurt dışı kaynaklı turist çekebilme gücünü artırabilecektir. Bu şekilde, yereldeki unsurlar; önce ulusal çapta, daha sonra ise uluslararası boyutta tanınma fırsatını yakalayabilecektir. Bu kapsamda, kültür endüstrisine dayalı olarak uygulanan birtakım içeriklerin, Kars'taki değerleri tanıtma noktasındaki işlevleri büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim kültür endüstrilerine bağlı olarak meydana getirilen içerik endüstrileri çerçevesinde çekilen televizyon dizilerinin, çekim yapılan yöreye olan ilgiyi artırdığı "Asmalı Konak" örneğinde açıkça ortaya konulmuştur (Özdemir, 2012a: 231). Duruma Kars açısından bakıldığında, Ani Ören Yeri'nin de Kars'la özdeşleşen bir marka haline getirilmesi, kültür turizmi bağlamında ön plana çıkarılabilecek olan içerik endüstrilerinin doğru ve makul koşullarda hayata geçirilmeleriyle mümkün olabilecektir.

Kentsel imgelerin kültür turizmi kapsamında değer görmesi noktasında, yerel medyanın, özellikle de yerel televizyon kanallarının etkin rolleri söz konusudur. Zira yerel medya, bir kentin kültürel belleğinin dış dünyada tanıtılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla yerelin ulusala ve küresele taşınmasındaki en temel dinamik yerel medyadır. Genelde ulusal veya uluslararası yayın yapan kitle iletişim araçları, bireylere düşünemedikleri ve ulaşamadıkları bir dünyayı sunarken, onların içinde bulunduğu çevrede veya toplumda yaşadıkları sorunları çözememekte ve toplumun üyeleri kendi sorunlarıyla baş başa kalmaktadır (Kurtbaş, Doğan ve Göker, 2009: 21). Bu noktada, yerel medya; "ideal" olanı değil, "gerçek", "yöresel" ve "bölgesel" olanı yansıtan bir işleve sahiptir. Yerel medya, bu işlevini sürdürdüğü takdirde, yörelerin ve bölgelerin önemli turizm gelirleri elde edebileceği ortadadır. Nitekim doğru yerde ve doğru zamanda tanıtılan yerel bir ürün, kısa sürede pek çok kültür turistinin ilgisini çekebilmektedir. Bu kapsamda, yerel medya, ulusal ve küreseli yerele indirgemek yerine, yereli ulusalda ve küreselde tanıtmakla meşgul olmalıdır. Yerel medya organları bunu yapabildikleri takdirde, kültür turizmini canlandırıcı birer niteliğe bürünebileceklerdir.

İster yazılı olsun ister görsel olsun isterse görsel-işitsel olsun, yerel medyanın tanıtım işlevi, yereldeki faaliyetlerin takip edilebilmesi açısından önemlidir. Söz gelimi, memleketindeki gelişmeleri uzaktan takip etmeye çalışan bir insan, bunu, yerel medyanın ulusaldaki ve küreseldeki gücüne bağlı olarak başarabilmektedir. Özetle medya kültürü, gerçek kültürün hem bir yansıması hem de yeniden şekillendirilmesi olarak görülebilir (İrvan, 1997: 18-19). Bu doğrultuda, Kars'taki yerel medyanın görsel ve işitsel kolları, Kars'a özgü niteliklerin dışarıya sunumu açısından yeteri kadar yayın yapmamaktadır. Bu durum, Kars'ın yerel televizyon kanalları ve radyo istasyonları açısından bakıldığında düşündürücüdür. Zira belli başlı programlar haricinde, Kars'ın tarihî ve kültürel dokusunun öne çıkarıldığı uzun soluklu bir programa rastlayabilmek oldukça zordur. Belirtilen ekseninde, Ani Ören Yeri de dâhil olmak üzere, Kars'ın sahip olduğu pek çok imgenin, küresel eksenli olarak tanıtımında birtakım güçlüklerin yaşandığını dile getirmek mümkündür. Ancak son dönemlerde, yerel medya dışında kalan bazı ulusal televizyon kanalları ve radyo istasyonları, bir nebze de olsa, yeniden yerele inmekte ve çeşitli programlar dâhilinde il il dolaşarak yerel kültürü ulusal ve küresel düzeylerde tanıtmaya yönelik bazı çalışmalar yapmaktadır. Nitekim son dönemlerde, ulusal medyanın yerele yöneldiğini açık bir şekilde görmek mümkündür. Dolayısıyla ulusal medyanın bu tavrından Kars da nasibine düşen payı almaktadır.

Ulusal televizyon kanalları dâhilinde, son dönemlerde televizyon ekranlarında geziye dayalı programların yer yer Kars'ı da gündemlerine aldıklarının altını çizmek lazımdır. Ancak bu tür programların, içerik bakımından eksik yanlarının olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira kültür turizmini teşvik eden bu gibi programların sayısı, bir elin parmaklarını geçmeyecek derecededir. Oysa kültür turizmini teşvik edici bir mahiyette düzenlenecek olan televizyon programları; belirli günler ve saatler belirlenmek kaydıyla, belli bir izleyici kitlesinin görüş alanına sunulabilir. Bu noktada, uygun günlerin ve uygun saatlerin seçilmesi, Türkiye'deki yörelerin ve

bölgelerin tanıtım işlevlerinin sürdürülebilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu şekilde, televizyon kanallarının, birer görsel-işitsel medya aracı olmalarının akabinde, yerele ve yereldeki unsurlara gereken önemi vermeleri sağlanabilir. Kars'taki yerel medya kapsamında, yazılı medyanın görsel-işitsel medyadan daha işlevsel olduğu ifade edilebilir. Yazılı medya çerçevesinde çıkarılan yerel gazeteler, içeriklerinde yer verdikleri haber bültenlerinde, Kars'ın yerel kimliğiyle alakalı gelişmeleri de gözler önüne serebilmektedir. Örneğin, Kars'ın tarihsel ve kültürel dokusuna ait pek çok gelişme, bu yerel gazeteler aracılığıyla halka servis edilebilmektedir. Ayrıca söz konusu gazetelerin internet siteleri aracılığıyla da Kars'la ilgili olarak pek çok bilgi küresel ölçekte edinilebilmektedir: Bu bağlamda, Kars'taki yerel gazetelere ait internet sitelerinin aktif olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹ Söz konusu durum, yerel medyanın elektronik kültür ortamında aktif bir hale getirilmesi bağlamında önemlidir. Zira bu internet siteleri; yazılı, görsel ve görsel-işitsel konularda takipçilerine yardımcı olabilmektedir.

Kars ölçeğindeki yerel gazetelerin internet sitelerinde, Kars'taki sosyal ve siyasal olayların yanı sıra, Kars'ın yereldeki kültürel kimlik unsurlarıyla alakalı olarak birtakım tanıtımların yapıldığını belirtmekte yarar vardır. Örneğin; bir zamanlar Ani Ören Yeri'ndeki bakımsızlık dolayısıyla yapılan bazı şikâyetler, ilk olarak bu gazetelerin haber sitelerine yansımıştır. Bunun akabinde, dile getirilen şikâyetlere binaen; Ani ile ilgili olarak gereken önlemlerin alındığı görülmüştür. Belirtilen bağlamda, yerel medyanın Ani Ören Yeri'ne dikkat çekmek amacıyla, bir tür "farkındalık işlevi" üstlendiğini belirtmek mümkündür. Ayrıca burada, Kars'taki yerel medyanın yazılı ayağının yanında, elektronik ayağının da işlevsel açıdan etkili bir biçimde kullanıldığını altını çizmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Kars'ın söz konusu yerel medya organları, işlevsel bir çatı altında değerlendirilebilirler. Nitekim yerel medya organlarına ait internet siteleri, Kars'ın yerel kimlik unsurlarının ve kentsel imgelerinin sorunlarına daha fazla dikkat çekmeyi başarabilmektedirler. Yerel medya hususunda buraya kadar yapılan açıklamalara ek olarak, Kars'ın yerel imgelerinin tanıtılmasına ilişkin bir düzeyde, ilçeler veya köyler kapsamında açılan internet siteleri de önemli birer işlev alanına sahiptir. Örneğin; internette "Google" kapsamında "Ani Ören Yeri" anahtar kelimesiyle yapılan arama sonucunda toplam 127.000 kaydın varlığı belirlenmiştir. Bu durum, sanal sitelerin işlevsel boyutlarda kullanılmalarıyla açıklanabilir. Türkiye'de genellikle il ve ilçelerle ilgili olarak sanal siteler bulunmaktadır. Bu tür siteler ise genellikle valilik, belediye ve kaymakamlık kurumlarınca veya bu tür yerel yönetimlerin desteğini alan yerel dernekler ve vakıflar tarafından hazırlanmaktadır (Özdemir, 2006: 26). Kars İl Özel İdaresi tarafından hazırlanmış olan ve internet kullanıcılarının hizmetine sunulan "Ocaklı Köyü (Ani)"¹⁰ adlı sitenin bu bağlamda meydana getirilen sanal köy sitelerinden biri olduğunu ifade etmekte fayda vardır.

Sanal siteler; yerelin, internet kanalıyla küresele taşınmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür faaliyetlerin paralelinde, medyanın, bilhassa yerel medyanın küreseldeki gücünün belirginleştiği görülmektedir. Söz konusu durum, medyanın, kendisini devamlı olarak yenilemesiyle açıklanabilir. Nitekim her türlü sistemin, kurumun, geleneğin ve unsurun eskimesine rağmen; medyanın hep yeni kaldığı, bilinen bir gerçektir (Özdemir, 2012b: 322). Bu da medyayı güçlü kılmaktadır. Kitle iletişim araçları, ilk dönemlerden beri "yeni", "modern", "çağdaş" ve benzeri nitelendirilmelere sahip taraflar olarak, "eski"yi veya "var olan"ı dönüştürme gücünü üstlenmiştir (Özdemir, 2012b: 322). Bu açıdan bakıldığı zaman, Ani Ören Yeri'nin dönüştürülme sürecinde medyanın, özellikle de yerel medyanın, kültür turizmi faaliyetleri kapsamında büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Medyanın yanında edebiyatın da kültür turizmi bağlamında önemli bir faktör olduğu ifade edilebilir. Zira edebiyat-turizm ilişkisi, kentsel odaklı kültür turizmi ve kültürel ekonomik kalkınma bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Ani Ören Yeri'ni de bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, Ani Ören Yeri ile ilgili olarak pek çok anlatı türünden söz edilmektedir. Örneğin, söz konusu anlatı türleri içerisinde yer alan efsaneleri derlemek ve kültür

⁹ Bkz. <http://www.sanalbasi.com/kars-gazeteleri> (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2020).

¹⁰ Bu hususta bkz. <http://www.karsozelidare.gov.tr/ocakli-ky> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2020).

turistlerinin ilgisine sunmak mümkündür. Bu kapsamda, Ani Ören Yeri'yle ilgili olarak çıkarılacak katalog tanıtımlarında bu tür sözlü kültür ürünlerinden faydalanmak mümkündür. Zira Ani çerçevesinde anlatılan efsaneler, Ani ile ilgili yapılacak olan pek çok kitapçık çalışmasında kültür turistlerinin ilgilerini ve dikkatlerini çekebilecektir. Nitekim kültürel deneyim avcılarının veya kültür turistlerinin, esasen, gerçekliğin değil; yöresel, geleneksel ve kentsel yaşam kurgusunun peşinde oldukları, bilinen bir gerçektir (Özdemir, 2012a: 233).

Ani Ören Yeri ile ilgili olarak edebiyatın önemli bir değere sahip olduğunu tekrar etmek gerekir. Bu doğrultuda, turizm sektöründe cereyan eden gelişmeler; turizm-edebiyat ilişkisinin önemini ortaya çıkarmaya başlamıştır (Özdemir, 2009b: 32). Edebiyat kapsamındaki anlatımlık türlerden biri olan “efsane” kavramı, kültür turistlerinin devamlı olarak ilgilerini ve dikkatlerini çekmektedir. Nitekim efsaneler, kültürel tabiat alanlarının da hikâyelerini anlatan mühim unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Kars da bir bakıma kendi hikâyesini anlatmaya ve bu şekilde kültürel bir turizm potansiyeli üretmeye başlayabilir. Zira kentler ve mekânlar, bu türden anlatılar çerçevesinde kendi öykülerini oluşturmakta ve böylece daha çekici birer hale gelebilmektedir. Ani Ören Yeri'nin mistik açıdan cazibesinin artırılmasında, bu bölge etrafında teşekkül eden efsanelerin önemi büyüktür. Zira efsane, halk edebiyatı geleneğinin sözlü bir ürünü olması bağlamında, halkın bağrından kopan anlatı türlerinden yalnızca biridir. Sözün “temel belirleyici” olduğu halk edebiyatı geleneği içinde Türkler; efsane gibi daha pek çok müstakil yapı gösteren yaratmalar vücuda getirmişlerdir (Özdemir, 2005: 156). Bu doğrultuda, Ani üzerinden gerçekleştirilecek olan edebiyat eksenli kültür turizmi politikalarında, bu ören yeri çerçevesinde anlatılan efsanelerin önemi büyüktür. Bu durumun bir devamı olarak, kültür turistlerinin “mekânları gezmek”ten ziyade, “mekânları yaşayarak deneyimlemek” amaçlarına “edebiyat-turizm ilişkisi”nin paralelinde yeni bir yol açılabilir. Zira anlatılan efsaneler, mistik boyutlara sahip olmak suretiyle, yörenin Ani temelindeki kültürel turizm potansiyeline büyük bir katkıda bulunabilecektir. Belirtilen kapsamda, efsane gibi halkbilimsel ürünlerin kültür turizmini yönlendirici bir özelliğe sahip olduklarının altını çizmek lazımdır.

Kültür turizmi kapsamında, siyasetin ve bu çerçevedeki siyasî etkinliklerin de çok önemli bir yerinin olduğu dile getirmekte fayda vardır. Dolayısıyla kültür turizmi ile siyaset arasındaki ilişkinin sorgulanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Ani Ören Yeri'nin kültür turizmi ile siyaset ilişkisine olan etkisi büyüktür. Nitekim Ani Ören Yeri'nin Türk tarihi açısından önemini ortaya koymak, siyasî yollarla da mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu tarihî mekân, belirli siyasî çevrelerin zaman zaman gövde gösterilerine sahne olabilmektedir. Zira 2011 yılının Haziran ayında yapılan genel seçimlerden önce (2010 yılı Ekim ayında), millî hassasiyetleri yüksek olan bir partinin, seçim çalışmalarını; Kars ekseninde, Ani Ören Yeri'nden başlatmış olması, Ani ve çevresinin kültür turizmi açısından önemini siyasî bir zeminde irdelenmesini gerekli kılmıştır. Zira seçim çalışmalarına Ani'den başlayan söz konusu siyasal parti, Selçuklu Türk Sultanı Alparslan'ın, Müslüman Türkler adına, Anadolu'daki ilk Cuma namazını buradaki bir camide (Fethiye Camii) kılmasını ve kıldırmasını emsal göstermek kaydıyla, kendisine bir dayanak oluşturmuştur. Bu durum, tarihî eserlerin siyasî faaliyetlerde ne derece etkili olabildiklerinin gösterilmesi açısından önemlidir. Aynı durum, kültürel tabiat alanlarının bir ülkenin tapusu olma özelliğini sergilemeleri doğrultusunda da ayrı bir yere sahiptir.

Söz konusu süreçte, malum siyasî partinin lideriyle birlikte, gerek Kars'ın içinden ve gerekse de dışından toplanarak Ani'ye yönelen pek çok insan, buranın tarihî dokusuyla buluşma fırsatını yakalamış olmakla birlikte, ayrıca yüzyıllardır kullanılmayan bir camide, içinde bulunan kültürel atmosferle birlikte, tarihin verdiği bir yetki doğrultusunda dinî vecibesini yerine getirmiştir. Bu durum, kültür turizminin dinî ve siyasî işlevlerinin düşünülmesi ve ortaya konulması bakımından önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Belirtilen eksende, kültür turizminin siyasî geziler kapsamında etkin bir rol üstlendiğini vurgulamakta yarar vardır. Burada dikkat çekilen durum, aslında söz konusu siyasî partinin gezisi değil, Ani Ören Yeri'nin

tamamıyla Türk hakimiyetine girmesiyle birlikte, Anadolu kapılarının Türklere açılması zemininin millete hatırlatılmak istenilmesidir. Bir başka ifadeyle, kültürel belleğin canlı tutulmasına dönük bir amaç güdülmüştür. Bu bağlamda, “gidenler”den ziyade; “gidilen yerler” faktörü etkili olmuştur. Zira söz konusu siyasî gezi faaliyeti esnasında mühim olan şey, Ani Ören Yeri’nin görülmesi ve tarihsel bakımdan öneminin vurgulanmasıdır. Bu durumu bir sonuca vardırılmak gerekirse şayet; eskiden vurgu “giden kişi” ekseninde şekillenirken, daha sonraki dönemler içerisinde, seyahat olgusunun da demokratikleşmesiyle birlikte, söz konusu vurgu “gidilen yer”e doğru kaydırılmıştır. (Ölçer Özünel, 2011: 255). Dile getirilen noktada; Ani Ören Yeri’nin de “gidilen yer” olması bağlamında, siyasî açıdan işlevsel bir niteliğe sahip olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

6. Sonuç

Kültür turizmi; kültürel tabiat alanlarını, kültürel faaliyetleri, kültür endüstrilerini ve bu olguların paralelindeki başlıca sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmeleri; turistik birer unsur olarak kültür turistlerinin veya kültürel deneyim avcılarının ilgilerine ve dikkatlerine sunan ve klâsik kitle turizmini reddeden bir turizm şeklidir. Bu açıdan bakıldığı zaman, kültür turizminin; tarihsel, arkeolojik, etnografik ve daha da önemlisi folklorik bulgular doğrultusundaki imge araştırmalarının baş aktörü olduğunu dile getirmekte fayda vardır. Zira kültür turizmi seyahatlerindeki asıl amaç; ziyaret edilen mekânlarla birlikte, bu mekânların hikâyelerini tüketmektir. Dolayısıyla da ilgili mekânları, tarihsel ve kültürel eksenlerde yeniden yaşayabilmektir. Bu durum, Ani Ören Yeri’nin, Kars’a özgü ve Kars’la bütünleşen bir kent imgesi olması bağlamında da ele alınabilir. Nitekim Kars ile özdeşleşen bir Ani; özelde Kars’ın, genelde ise Türkiye’nin kültür turizmine büyük oranda bir katkı sağlayabilecektir. Kafkaslardan Anadolu’ya geçişte önemli bir kapı olarak görülmesi gereken Kars ili, ifade edilen ekseninde Ani Ören Yeri’yle birlikte kendi tarihsel ve kültürel kimliğini ortaya koyabilecektir.

Kültür turizmi bağlamında Ani Ören Yeri’nin çeşitli açılardan değerlendirilmesi konusunun buraya kadar dile getirilen boyutları, sadece birer anahtar niteliği taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kültür ve turizm işbirliğiyle; Ani Ören Yeri’nin Kars’a özgü bir kentsel imge olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim kültür ve turizm ilişkisi, bugün olduğu gibi; gelecekte de sürdürülebilir ekonomik kalkınma modelinin temelini oluşturacaktır. Bu bakımdan, Ani Ören Yeri de kültür turizmi bağlamında, bünyesine katılabilecek “değer yaratma” ölçüsünce önem kazanacaktır. Bu durum ise Ani’yle alakalı olarak yapılabilecek tarihî, kültürel, sosyal, edebî, dinî, siyasî ve benzeri envanter çalışmalarıyla mümkün olabilecektir. Söz konusu bağlamda, Ani’yle ilişkilendirilen pek çok folklorik ve etnografik unsur, içerik endüstrileri kullanarak ulusal ve küresel ölçeklerde tanıtılmalıdır. İfade edilen doğrultuda; yerel ve ulusal medya organları, Ani’nin küresel çaptaki tanıtımı noktasında işlevsel olarak kullanılabilir. Bu durumun bir devamı olarak, Ani Ören Yeri’nin; kültür, siyaset, edebiyat, din, iletişim ve benzeri alanlardan yola çıkılmak kaydıyla daha fazla kültür turistine duyurulabileceğini vurgulamakta fayda vardır.

Öte yandan, devlet eliyle koruma altına alınmış olmasına rağmen, Ani Ören Yeri’nin, son zamanlarda adeta bir “mera” alanına dönüştürüldüğü haberleri de gözden kaçmamaktadır. Bu konuyla alakalı olarak, Ani çevresinde meskûn durumda bulunan halkın bilinçlendirilmesi ve Ani hakkındaki tarihî, kültürel ve dinî birtakım bilgilerin halka ulaştırılmasının akabinde, bölgedeki doğal alanların yerel halk tarafından korunması sağlanabilir. Bilindiği üzere, Ani, Türk kültür ekolojisinin önemli bir örneğidir. Bu bağlamda, Ani’nin, sahip olduğu tarihî arka plana paralel bir çerçevede, daha işlevsel olarak korunması gerekmektedir. Malum durum, aynı zamanda bölgedeki doğal alanların korunması noktasında millî hassasiyeti artırıcı bir önlem olacaktır. Zira hayata geçirilecek olan bu gibi uygulamalar, Kars’taki Ani eksenli turizm politikaları açısından önemlidir. Nitekim Ani; genelde Türkiye’nin, özelde ise Kars’ın millî ve manevi bir varlığıdır. Bütün bu açıklamaların ışığında, Ani Ören Yeri’nin, bir Kars kent imgesi

olarak yeniden ele alınmasında büyük bir yarar görülmektedir. Dolayısıyla Ani'nin; içinde barındırdığı tarihsel ve kültürel envanteriyle birlikte, bilhassa halkbilimi verileri kullanılmak suretiyle; yazılı, görsel ve görsel-işitsel birtakım kitle iletişim araçları yardımıyla daha fonksiyonel bir zeminde tanıtılabileceğinin altını çizmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Assmann, Jan. (2001). *Kültürel Bellek*, Ayşe Tekin (Çev.), 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beşirli, Hayati. (2010). “Yemek, Kültür, Kimlik”, *Millî Folklor*, Yıl 22, Sayı 87, 159-169.
- Boy, Arzu. (2019). “Ani Şehri'nin Doğu ve Karseli Dergilerine Yansıyan Yüzü”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 12, Sayı 43, 1298-1323.
- Buhurcu, Adnan ve Baranseli, Mahir. (1967). *Kars İl Yıllığı/1967*, Tisa Matbaacılık, Ankara.
- Çağırın, Hasan Hüseyin (Ed.). (2017). III. Millî Kültür Şurası – Kültür Politikaları Komisyon Raporu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çulha, Osman. (2020). “Turizmde Deneyim Ekonomisi Uygulamaları”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 495-519.
- Değerliyurt vd. (2013). “Diyarbakır Kültür Turizmine İlişkin Coğrafya Öğretmen Adaylarının Bakış Açılarının Belirlenmesi”, *Turkish Studies*, 8/9, Yaz, 1045-1057.
- Erdal, Abdurrahman (Ed.). (2017). III. Millî Kültür Şurası - Kültür Varlıkları, Müzeler ve Arkeoloji Komisyon Raporu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eşitti, Bekir. (2017). “Ani Harabelerinin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 50, Güz, 129-147.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. (2013). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.), 1. Baskı, I. Cilt, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Grimal, Pierre. (2012). *Mitoloji Sözlüğü – Yunan ve Roma*, 1. Baskı, Sevgi Tamgüç (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Horkheimer, Max ve Adorno, Theodor W. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (Çev.), Birinci Baskı, Kabalcı Yayıncılık, Ankara.
- İrvan, Süleyman (Der.). (1997). *Medya, Kültür ve Siyaset*, Ark Yayınları, Ankara.
- Kars İl Özel İdaresi – Ocaklı Köyü (Ani). (2020). <http://www.karsozelidare.gov.tr/ocakli-ky> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2020).
- Kırzioğlu, Fahrettin. (1953). *Kars Tarihi*, I. Cilt, 1. Baskı, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Köroğlu, Özlem; Köroğlu, Ahmet ve Alper, Bilge. (2012). “Doğaya Dayalı Gerçekleştirilen Turizm Faaliyetleri İçerisinde Turist Rehberlerinin Rollerini Üzerine Bir İnceleme”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 131-139.
- Kurtbaş, İhsan; Doğan, Adem ve Göker, Göksel. (2009). “Yerel Medya Sorunsalları ve Sektör Çalışanlarının Sorunlara Bakışları ‘Elazığ İli Örneği’”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 20-41.

- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2017). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,108560/aninin-hedefi-unesco-dunya-miras-listesi.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2017). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,104565/kars-ani-oren-yeri.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği (2017). <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,162583/ani-arkeolojik-alani-unesco-dunya-kultur-mirasi-listesi-.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü (2017). <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/muze/305> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2017).
- Oğuz, M. Öcal ve Saltık Özkan, Tuğba (Haz). (2004). Kentler ve İmgeler, 1. Baskı, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Oğuz, M. Öcal. (2007). “Folklor: Ortak Bellek veya Paylaşılan Deneyim”, Millî Folklor, Sayı 74, Yaz, 5-8.
- Oğuz, M. Öcal. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?, 1. Baskı, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- Öğüt Eker, Gülin. (2008). “Kültür Ekonomisi Temelinde Gelenek Nasıl Değerlendirilir? ‘Güldüren Bilge: Nasreddin Hoca’ Koleksiyonu”, 21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak, Atatürk Kültür Merkezi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Akşehir, 1-13.
- Ölçer Özünel, Evrim. (2011). “Kültür Turizminde ‘Yöresel’ ve ‘Otantik’ Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekanları Yeniden Üretmek Üzerine”, Turkish Studies, 6/4, Sonbahar, 255-262.
- Öter, Zafer. (2010). “Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi”, Millî Folklor, 86, Yaz, 174-185.
- Özdemir, Nebi ve Özdemir, Ecem. (2020). “Yaratıcı Kentler ve Yaşayan Kültür”, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2-23.
- Özdemir, Nebi. (2005). Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Nebi. (2006). “Sanal Dünyanın Köy Monografileri”, Yıl 18, Sayı 72, 23-46.
- Özdemir, Nebi. (2008). “Kültürel Ekonomik İmge Olarak Nasreddin Hoca”, Millî Folklor, Yıl 20, Sayı 77, 11-20.
- Özdemir, Nebi. (2009a). “Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi”, Millî Folklor, Yıl 21, Sayı 84, 73-86.
- Özdemir, Nebi. (2009b). “Turizm ve Edebiyat”, Millî Folklor, Yıl 21, Sayı 82, 32-49.
- Özdemir, Nebi. (2012a). Kültür Ekonomisi ve Yönetimi, Seçki, 1. Baskı, Hacettepe Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, Nebi. (2012b). Medya, Kültür ve Edebiyat, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.

Özdemir, Nebi. (2015). “Türk Halk Kültürü”, Türk Kültürü El Kitabı, İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli (Ed.), 1. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.

Özdemir, Nebi. (2018). “Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 18/1, 1-28.

Özlu, Tamer ve Kaleli, Cemal. (2019). “Kültürel Miras Turizmi Açısından Bir Değerlendirme: Ani Ören Yeri”, AMİSOS/AMISOS, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 7, Aralık/December, 195-218.

Sanal Basın (2020). <http://www.sanalbasin.com/kars-gazeteleri> (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2020).

Solmaz, Gürsoy. (2006). “Ortaçağ’da Anı Kalesi”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 6, 131-148.

UNESCO (2017). <http://whc.unesco.org/en/list/1518> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017).

© Copyrig

iences

Tourism Faculty and its content may not be copied or e-mailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.